№38
(1302)
28-октябрь
2015-жыл

Көөнө жана көркөм шаар

(Тарыхый экскурсия ордуна)

Эки эгиз, эки түгөй, эки пир,
Артык көрөм билбейм, кимден киминди?
Сулайман-Тоо созуп Оштун одасын,
Ак-Буура суу ырдап агат гимнди!

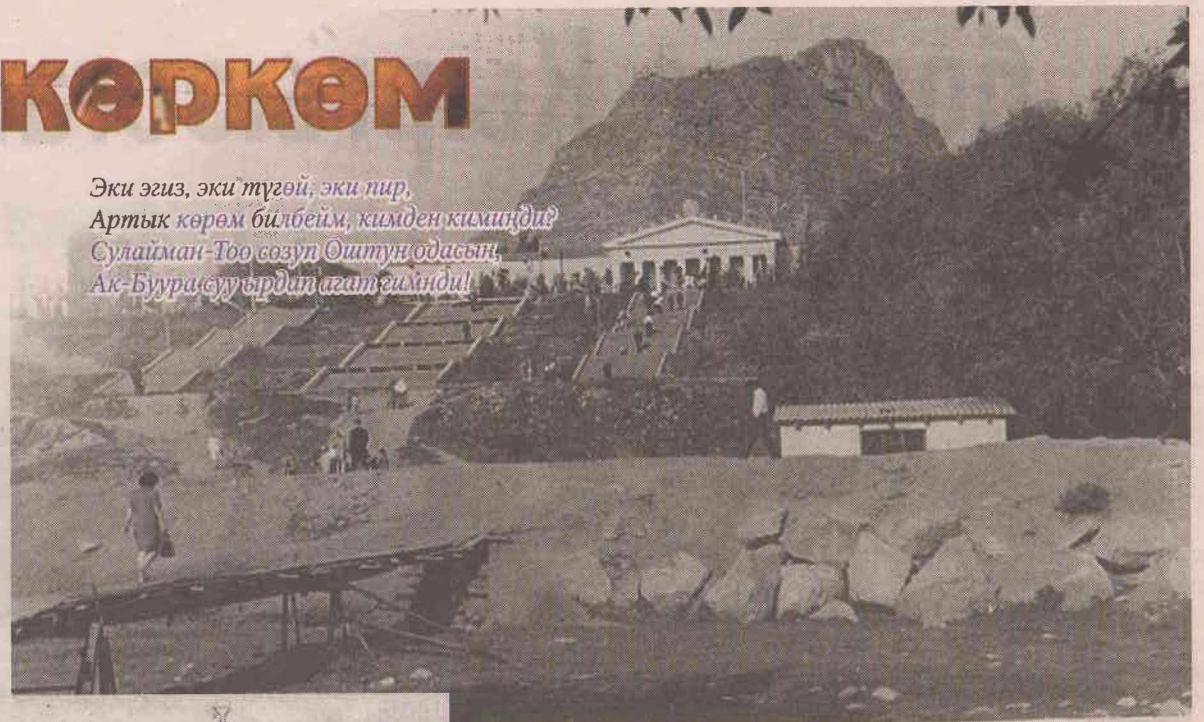

Рим менен курбалдаш калаа

Калк отурукташып, төбөсүнөн тиричилик түтүнүн булаткан эң алгачкы конуш катары жылын сүргөндө, Европа шаарларынын энеси эсептелген Римдин курбалдашы Ошту эзелтен эле ордолуу деп сый-урмат жана сыймык менен оозго алышканы бекеринен эмес. Ордо деп туруктуу аймак же мамлекеттин, бараандуу чөлкөмдүн административдик-экономикалык, социалдык-маданий жактан өрүш алган борбору айтылат. Түрдүү доорлордогу түрдүү тарыхый шарт-кырдаалдарга жараша, Ош Орто Азиядагы ошондой борборлордун бири.

Узак жашаган уламыштарда

Узак жашагандын уламыштары да узун жана улам улана берээри да бышык. Ош шаарынын негизделүү датасын айтылуу Македондук Александрга, ал турсун Сулайман пайгамбарга жеткире байланыштырган уламыштар айтылат.

жээгинде басымдуу түрдө Сулайман-Тоодон Түндүк-Чыгыш жана Түштүк-Чыгышта жайгашкан деп болжоого гана мүмкүн. Ак-Бууранын оң жээгинен да 10-12-кылымдарга таандык археологиялык материалдар табылган. Оштун үч чоң :Суу, Тоо жана От дарбазасы(арка) болгондугу жазылып калган.Бири суу, экинчиси тоо, үчүнчүсү ошол маалдардагы отко сыйынуучулардын(зороастризм) ыйык храмы тарапка алып барган.

Архелог-окумуштуулардын жана тарыхчылардын пикирлери боюнча, мынчалык ири шаар 9-10-кылымдарга жетип эле курулап калуусу мүмкүн эмес. Демек, шаар ири шаар катары андан да мурдаарак, сыягы 6-8-кылымдарда эле калыптана баштаган деп болжоого негиз бар. Дар-

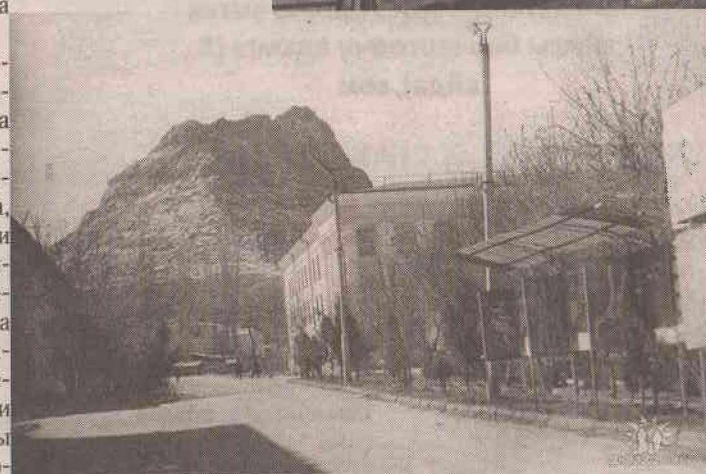

гон чоң мончо күбө өтөт. Анын 15 каанасынын калдыктары сакталып калган. Бул жайдан гидравликалык

согуштар жана анын кесепеттери менен тыгыз байланыштуу. Ош оболу моголдор, анан калмактардын жапырыктары жана талап-тоноолоруна кабылган. Акырында 1762-жылы Кокондун башкаруучусу Ирдана бий Ошту биротоло басып алууга жетишкен.

Кокон хандыгындагы башкаруучу төбөлдөрдүн ич ара каршылашуулары жана кошуна ээликтери менен жүргүзгөн согуштарынан бир канча ирет жапа чеккенине карабастан, Ош Фергана өрөөнүндөгү экономикалык-соода жагынан эле эмес, административдик да борбор катары

тарынын архитектуралык стили көп жылдар бою, дээрлик Октябрь революциясына чейинки мезгилде өзөзүнчө, өзгөрбөгөн калыбын сактап кала берген.

Кандай тармактан жана кайсыл өңүттөн алсак да, өнүгүүнүн салыштырмалуу жогорку чегине ордолуу Ош шаары СССР доорунда жеткени талашсыз. Ал доордо Ош Кыргызстандын текстилдик өнөр жай борборуна айланган. Оштун өнөр жай продукцияларын дээрлик бардык союздук республикалар жана 15 чет мамлекеттер алып турушкан. Союздук мааниге ээ ири завод-фабрикалар салынып, алардын айланасында жумушчулар үчүн курулган квар-

уламыштар айтылат.

Кең Фергана оазисинин ири шаарларынын бири катары Ош жазма тарых булактарында 9-10-кылымдардан тарта сөзгө алына баштаган. Шаар жана жака-бели биздин заманга чейинки 4-кылымдан биздин замандын 5-6-кылымдарына чейинки аралыгында Батыш менен Чыгыштын өлкөлөрүн байланыштырып турган Улуу Жибек жолундагы эң маанилүү пункт болуп кызмат өтөгөн. Мирзалим –Дөбө,Кожамбак-Дөбө, Чаян-Дөбө, Коргошун-Дөбө чыңдоолору жана Мады, Ак-Буура чептери ошол доорлорго таандык.

Ош жана анын чет-жакасынын биздин замандын биринчи миң жылдыгынын ортосунан башталган кул ээлөөчүлүк түзүлүштүн кризиси мезгилиндеги жана феодалдык түзүлүш калыптанган-6-7-кылымдардагы тарыхы азырынча азыраак изилденгендиги айтылат. Бирок, бул доорлордо болуп өткөн тарыхый маанилүү процесстерден Ош четте калбаса керек, ал турсун мезгилине жараша эле мерчемдүү роль ойногон деп боолголоого мүмкүн. Анткени, 8-10-кылымдарда Ош көлөмү боюнча Фергана өрөөнүндө үчүнчү шаар катары атагы чыккан. Орто кылымдагы ири шаарларга мүнөздүү деп эсептелген атрибутикалык имараттар-коoздолуп-ыңгайлаштырылган шахристан, цитадель жана рабат өзгөчөлөнүп турган. Шаар башчынын сарайы жана түрмө цитаделде(сепилде) жайгашкан. Шаарды азыркы Сулайман-Тоого чейин урулган коргонуу дубалдары курчап турган. Тоонун кылда учуна түрктөргө байкоо салуучу карoолдук пост орнотулган. Орто кылымдардагы Ошто болуп өткөн тарыхый окуялар жана шаардын чек аралары бизге белгисиз бойдон калууда. Андыктан, ал доорлордогу Оштун негизги бөлүгү, коргонуу дубалдарынын калдыктарынын издери боюнча алганда, Ак-Бууранын сол

базалардын биринин аталып калуусу боюнча алып караганда, отко сыйынуучулардын храмы Фергана чөлкөмүн арабдар басып, ислам дини жайылганга чейин кызмат кылган деп айтса боло берет.

Тарыхка жазылган тамгалар

Шаардын байыркы доордон орто кылымдарга чейинки ырааттуу жашоо-тиричилигине жана тынымсыз өсүп-өнүгүп олтуруусуна табигый жана социалдык катаклизмдердин болбогондугу да олуттуу роль ойногондугу талашсыз.

Оштун жазма тарыхындагы эң алгачкылардан(940-41-жылдар) деп эсептелген документ Сулайман -Тоонун чокусундагы, саманид Наср ибн-Ахмаддын ысымын камтыган жазуу болуп саналат. Аны Ферғананын алгачы изилдөөчүсү Н.И.Веселовский 1885-жылы окуган экен. Караханийлердин Ошто чегилген монетасынын датасы 1002-жыл менен белгиленген. Федалдык орто кылымдагы Оштун маданиятынын гүлдөп өскөндүгүнө 1984-жылы Сулайман -Тоонун чыгыш этегинен табылган, 10-12-кылымдарга таандык бол-

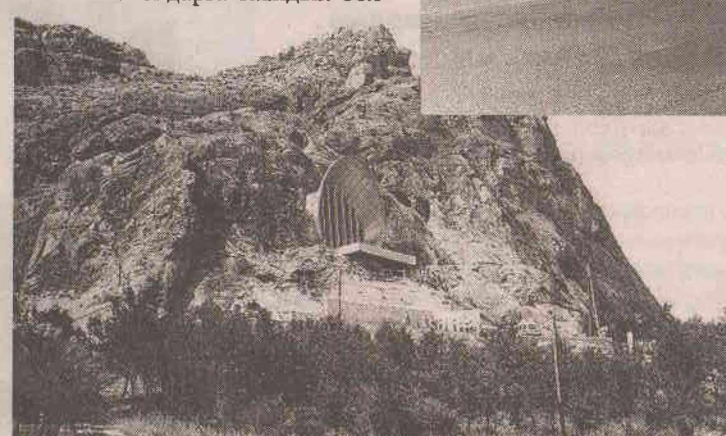

гора Сулейман гор. Ош Киргиз. ССР

суюктуктар менен шыбалган каалар, ошондой эле суу акчу тоннелдер жана суу түтүктөрүнүн калдыктары табылган. Жазма булактары, нумизматика, эпиграфика жана археология маалыматтары Ош 10-12-кылымдарда Саманийлер жана Караханийлер мамлекеттеринин курамындагы Ферғананын ири экономикалык, маданий жана соода борбору, ордосу болгондугунан кабар берет. Жалпы жонунан алганда, Ош мындай маанисин 13-15-кылымдарда, Чагатайчылар менен Тимурийлердин бийлик кылган доорлорунда деле жоготкон эмес. Чагатайчылар монеталарын Анжиянда эле эмес, Ошто да чегишкени маалым.

Ош шаарынын 16-17-кылымдардагы тарыхы феодалдык ич ара

министративдик да борбор катары калыптануудан өтө баштаган.

Кантип өнүгүп-гүлдөгөн?

Ордо калаа Ош деген атка сөздүн толук маанисинде айтылуу Алымбек датка өзү башкарган вилайет борборун Анжияндан Ошко көчүрүп баса бергенден тартып конгонун кеп-сөз кылгандар бар. Кокондун кандуу кылычы сынып, Кыргызстан толугу менен орус бийлигине өткөндө да Ош Фергана облусунун өтө чоң уездинин административдик борбору бойдон калган. Оштун тарыхындагы бул мезгил да шардын экономикалык жана социалдык-маданий жактардан өсүп-өнүгүүсүнө орчундуу

таасирин тийгизгендигин тарыхый адилеттүүлүк үчүн да белгилеп кетишибиз керек. Шаардын аз-аздап болсо да европалаша баштоосуна дал ушул доор өбөлгө түзгөн. Эски («туземдик») шаарга катарлаш, Ак-Бууранын сол жээгин бойлой жана бир азыраак өйдөрөөктө жаңы («орустук») шаар бат эле бой керип баштаган. Бул жерде уездик башкармалык жана башка мекемелер (почта, казначейлик ж.б.) менен кошо солдаттык казармалар жана аптекасы менен лазарет жайгашкан. 19-кылымдын акыры жана 20-кылымдын башында россиялык жана чет өлкөлүк соода-өнөр жай компанияларынын кеңселери жана сатуучу дүкөндөрү пайда болгон. Бирок, эки шаардагы курулуш имарат-

жумушчулар үчүн курулган кварталдар («Черемушкалар» шаардын аянтын эле эмес, инфраструктурасын да кеңейтип,маданиятын көтөрүп,-көркүн таанылгыстай өзгөрткөндүгүн эч ким танбайт.

Көөнө шаар көркүнө чыгууда

Тарыхый экскурсия бизге Ош шаарыбыздын өткөн-кеткени менен мактануу жана сыймыктануу үчүн эле эмес, анын мындан ары да жана мындан да кулачын кеңири керип, этек-жеңин кеңири жайып гүлдөп өсүп-өнүгүүсүнө кам көрүп, тиешелүү жоопкерчиликти алуу үчүн да керек.

Отуз кылымдан ашуун тарыхтаржымалы бар Оштун мындан аркы тагдырына сөз жок оңдуу жана орчундуу таасирин тийгизүүгө тийиш болгон кадамдардын алгачкысы кандай айткан күндө да, эгемендүү өлкөбүздүн алгачкы президенти тарабынан ташталгандыгын айтпай -дебей кетсек адилетсиздик болор. Ошко республикалык маанидеги шаар, башкача айтканда, өлкөнүн экинчи борбор шаары дегендей макамдын берилиши ордо калаабызга экинчи өмүр тартууланган маани-маңызда кабылданмагы жана албетте, ошол макамга ылайык иш-аракет жүргүзүлмөгү эп. Муну Оштун азыркы өнүгүү динамикасынын өзү да талап кылып жатканы эч кимге жаңылык эмес.Шаар мэри А.Кадырбаев «Ош шаарында курулуштун революциясы жүрүп жатат!» деп бекеринен айтып жаткан жок. Көөнө шаарды көркүнө чыгара жасантып жана жашартып алуу жагы бара-бара улуттук ар-намыс жана абийирдин деңгээлине көтөрүлүп баратканын ар бирибиз аңдап-сезишибиз калды.

Абдираим Мамытов